

гічності, детально аналізує в дисертації ролі суб'єктів комунікації в газетному тексті. Наголошуючи на тому, що позиція адресата, на перший погляд, здається другорядною щодо позиції мовця-автора, дослідниця наполягає на активній позиції адресата "завдяки здатності адресата не лише розпізнавати інтенції мовця, а й додавати до повідомлення нової семантики" [8, с. 62]. Адресат у газетному тексті визначений специфікою комунікативної взаємодії як масовий, тому передбачає узагальнене уявлення про реципієнта-читача. В. В. Шабуніна актуалізує адресатність науково-навчальних текстів, ґрунтуючись на ідеї текстової діалогічності. Зважаючи на це адресат визначений як "особа або група осіб, якій/яким призначене повідомлення, створене автором; це типізована модель, враховуючи характеристики якої мовець буде висловлення... Адресат є носієм соціальних функцій, має певний рівень соціальних знань. Усе це визначає попереднє мовне орієнтування автора та впливає на структурно-семантичні й фізичні характеристики створюваного науково-навчального тексту [11, с. 55–56].

Отже, діалогічний характер текстової комунікації віддзеркалено в рівнозначності комунікативних ролей мовця та адресата. Ми визначаємо окрему категорію адресатності, що пов'язана з вираженням у тексті чинника адресата, та категорію адресантності, що підкреслює паритетність відношень мовця і реципієнта в текстовій комунікації. Проте особливого значення категорія адресатності набуває в художній комунікації. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в увиразненні категорійного статусу адресатності в художньому тексті.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. № 4. — С. 356–367.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Флинта ; Наука, 2007. — 520 с.
3. Венгринюк М. І. Контroversійність мовозначих інтерпретацій поняття "адресат" / М. І. Венгринюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія". — 2011. — Вип. 2. — С. 4–6.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М. : Наука, 1993. — 172 с.
5. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязыковая коммуникации) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 "Общее языкознание" / О. П. Воробьева. — М., 1993. — 28 с.
6. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О. П. Воробьева. — К. : Вища школа, 1993. — 199 с.

7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [навч.-навч. посібник] / А. П. Загнітко. — Донецьк : Юго-Восток, 2007. — 313 с.
8. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : дис. ... к. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. М. Назаренко. — Одеса, 2012. — 20 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
10. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. — М. : Русский язык, 2002. — 216 с.
11. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. ... к. філол. н. : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Шабуніна. — Дніпропетровськ, 2010. — 220 с.

УДК 811.161.2'36'37

А. П. Романченко

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ПОРІВНЯНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Романченко А. П. Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко.

У статті досліджено семантичні типи порівняння на матеріалі історичного роману Ліни Костенко "Маруся Чурай", визначено семантику об'єктів порівняння, їхню частотність.

Ключові слова: семантика, порівняння, Ліна Костенко, художнє мовлення.

Романченко А. П. Семантические типы сравнений в художественной речи Лины Костенко.

В статье исследованы семантические типы сравнений на материале исторического романа Лины Костенко "Маруся Чурай", определена семантика объектов сравнений, их частотность.

Ключевые слова: семантика, сравнения, Лина Костенко, художественная речь.

Romanchenko A. P. Semantic types of comparisons in Lina Kostenko's art speech.

In the article the semantic types of comparison on material of historical novel of Lina Kostenko's "MarusiaChurai" are investigational, semantics of objects of comparison, their frequency are certain.

Key words: semantics, comparison, Lina Kostenko, artistic broadcasting.

Дослідженню художніх творів поетеси присвячено праці В. Брюховецького, Н. Забужко, Т. Коляди, О. Ковалевського, Г. Кошарської, А. Макарова, В. Панченка, у яких аналізуються особливості художнього мислення, поетика з погляду експресивності, вивчається світогляд поетеси крізь призму її віршів, але майже зовсім не досліджуються ті мовні засоби, які, власне, і роблять її творчість своєрідною, неповторною. Саме в цьому вбачаємо актуальність цієї розвідки. Наявні мовознавчі праці, які стосуються переважно ономастики творів Ліни Костенко (Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник), частково стилістичних особливостей (Л. А. Семененко) тощо, не цілком задовольняють сучасні потреби розуміння авторського світогляду, художнього мислення Л. Костенко. Отож актуальність теми статті зумовлено домінуванням у сучасній лінгвістиці антропоцентричної парадигми. Метою дослідження є встановлення логічних і семантичних типів порівняння в романі “Маруся Чурай”.

У пропонованій розвідці мовна картина світу розглядається у площині компаративності — крізь призму порівняння. Порівняння в різних аспектах досить часто привертає увагу мовознавців: у граматичному (Л. В. Прокопчук, С. М. Рошко), стилістичному (Г. Я. Довженко, О. І. Марчук, Л. І. М’яснянкін) та функціональному (А. П. Романченко, Н. П. Шаповалова, О. П. Щепка). Порівняння — гнучкий спосіб репрезентації змісту. Воно відтворює в мові роботу свідомості в процесі пізнання світу.

У поетичному мовленні процес пізнання докільля здійснюється за допомогою образів. Майстер слова аналізує дійсність, абстрагує, синтезує і узагальнює явища об’єктивного світу й таким чином пізнає його. Особливістю такого пізнання є те, що він помічає й відбирає ті конкретні, яскраво відчутні деталі пізнаваних явищ, у яких виявляється головне, загальне для них, те, що є закономірним, — суть явищ, які потім узагальнюються в типових образах.

Загальне, яке формулюється в художньому мисленні, як зауважує І. К. Кучеренко, завжди органічно пов’язане з конкретним. Саме названими особливостями художнього мислення зумовлюється і специфіка порівнянь у художньому мовленні. За допомогою порівняння риси пізнаваного предмета, які є проявом його суті, настільки увіразняються, що стають досить яскравими в нашій свідомості. Іноді узагальнені риси пізнаваних явищ бувають настільки тісно пов’язані з конкретним, що можуть бути сприйняті як образ без поняття, тобто без абстрактного узагальнення типових рис [3:74–74].

У різних жанрах художньої літератури порівняння використовують насамперед для розкриття ознак одного предмета через зіставлення його з іншим. Під час зіставлення двох предметів — описуваного з іншим предметом, відомим своїми яскраво вираженими ознаками, по суті ознаки відомого переносяться на пізнаваний, які таким чином стають характерними для останнього. Таке явище перенесення ознак одного предмета на інший називають семантико-стилістичною асиміляцією [2:463]. За допомогою порівнянь автор зображує саме ті деталі, які б, крім яскравості свого вираження, найбільш точно відображали спостережене ним явище чи предмет [3:77]. О. О. Потебня вважав, що при порівнянні, поряд із звичайним уявленням, ставиться друге уявлення і вираження, менш звичайне, більш відчутне і наочне [8:263].

Г. Ніколаєва зазначала, що порівняння в художньому творі використовують і як засіб підсилення емоційності мови, оскільки “сила мистецтва, його вплив на широкі маси залежить від того, наскільки глибоко розкривається в ньому суть явищ, і від ступеня емоційного впливу... Художнє узагальнення передбачає не тільки збереження, але й відбір і своєрідну концентрацію тих чуттєвих, емоційних елементів конкретного, у яких найбільш яскраво виявляється загальна для даного явища дійсності суть” [6:94–95].

За своєю онтологічною структурою порівняння обов’язково передбачає наявність як мінімум двох порівнюваних величин — суб’єкта і об’єкта порівняння, ознак, за якими воно здійснюється — параметрів, чи основ, порівняння і напрямку, у якому здійснюється порівняння, визначуване різною значимістю для людини порівнюваних предметів [9:71].

З’ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об’єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного. Цілісне уявлення про семантику порівнянь допомагає створити методика виокремлення семантичних типів. Класифікація порівнянь за належністю компонентів компаративної конструкції до різних семантичних типів є найконкретнішою; вона тісно пов’язана з індивідуальною картиною світу [5].

Враховуючи всю різноманітність порівнянь, зосередимося на використаних Ліною Костенко семантичних типах, які базуються на тому, що називає суб’єкт і об’єкт порівняння.

З існуючих чотирьох логічних типів порівняння в історичному романі у віршах “Маруся Чурай” найбільш поширеними є такі, у яких

неживе порівнюється з живим та живе порівнюється з живим. На перше місце при цьому виходить саме порівняння живого з живим за кількістю ужитків у межах логічного типу.

Зазначимо, що називає суб'єкт і об'єкт порівняння в таких випадках: людина — тварина (15 ужитків, далі називаємо тільки цифру); людина — людина (13); людина — міфічна істота (4); тварина — тварина (1); тварина — міфічна істота (1). Найширші групи становлять перших два семантичних типи, напр.:

*Пошепотів (святик), як знахарка над раною,
молитвою вуста поворушив [7:69];
А як (Маруся) по ньому тужить! Як вдова [7:24].*

Часто в ролі суб'єкта порівняння використовується особовий займенник я, який, як правило, називає Марусю або (рідше) когось іншого:

*І я ще, як малесеньке дівчатко,
щоразу починаюся спочатку [7:33];
Бо я така зробилася, як черниця [7:54];
Я йду. Людина. Я така, як всі [7:92];
Тягну, як шкапиняка (Бобренчиха) [7:60].*

До семантичного типу людина — тварина можна навести такі приклади:

*Якби ми ремигали, як воли,
якби ми так чесали язиками,
То вже б давно Україну віддали,
не мавши часу бути козаками [7:21];
Було таке гарнесеньке хлоп'ятко.
Цікаве. А ласкаве, як телятко [7:37];
Куняють райці, як осінні мухи.
Горбань гуде, як в'дливий комар [7:54];
Що ж я тебе не тільки виглядала,
я ж у землі сиділа тут, моя кріт [7:60].*

Міфічними істотами, використовуваними поетесою в ролі об'єктів порівняння, є такі: сатана, чорт, привид, Ісав, Яга. Наприклад:

*Лесько сміється: — Голод підіжме,
чкурнуть, як чорт від кукуріку [7:139];
Усе комусь щось пишуть на догоду
та чечевиці хочуть, як Ісав [7:103].*

Інші згадані семантичні типи є непродуктивними:

*А в тій калюжі плавають проз ружі
роменські гуси, наче лебеді [7:46];
У неї котик був, як чортеня,
і чорна доля з чорними очима [7:69].*

Об'єктами порівняння виступають найрізноманітніші предмети: тулумбас, рукавичка, насіння, батіг, струна, мережка, іконостас, перло, намітки, скарб, рука, пола, скирти, колодки, ятері, шатро, пух, гніздо, моці, мідяк, коси, могили, кості, крижина, ліхтар тощо. Із логічного типу неживе — неживе особливо виділяється семантичний тип предмет — предмет (21 ужиток). Наприклад:

*Вечірнє небо світиться красою,
і соняхи гудуть, як тулумбас [7:37];
...хата, як старенька рукавичка, —
в ній кіт живе, цвіркун живе і дід [7:37];
І гілка суха, як рука кармеліта,
тримає у жмені оранж горобини [7:93];
Хати — як скирти поночі, ні блимне.
Невже так рано люди уже сплять? [7:97];*

Малопродуктивними семантичними типами в романі "Маруся Чурай" є такі: абстрактне поняття — предмет (11 ужитків), абстрактне поняття — абстрактне поняття (6), людина — рослина (4), людина — предмет (4). Наприклад:

*Сплигло життя, як листя за водою [7:41];
А я йшла, не бачила дороги,
і сміх стримів у мені, наче ніж [7:48];
Та й ношу її смерть у душі, як провину [7:91];
...Сиділа Галя наче панська розжа.
Іван сидів з похиленим чолом [7:27];
Приніс чоловік додому свою потовчену душу,
а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклад [7:47];
...Так і живу. Мішаю, наче хмарка.
Вся облітаю, як осінній лист [7:135].*

До рідкісних, тобто таких, що використані Л. Костенко 1–3 рази, зараховуємо такі семантичні типи порівнянь: людина — природне явище, природне явище — предмет, людина — збірне поняття, рослина — предмет, предмет — речовина, соматизм людини — соматизм тварини, абстрактне поняття — збірне поняття, абстрактне поняття — речовина, географічна назва — людина, небесне тіло — істота, абстрактне поняття — рослина, речовина — речовина, людина — ре-

човина, рослина — речовина, абстрактне поняття — речовина, географічний об'єкт — речовина, абстрактне поняття — будівля, часове поняття — часове поняття, водоймище — водоймище, абстрактне поняття — фізичне явище, населений пункт — предмет, будівля — абстрактне поняття, рослина — людина, предмет — міфічна істота та інші. Усього зафіксовано 72 семантичних типи порівнянь в аналізованому творі.

Об'єкти порівняння найрізноманітніші. Усього Ліна Костенко в аналізованому романі використовує 119 об'єктів порівняння, що свідчить про свідомий добір об'єктів порівняння, про кропітку працю над порівняльними конструкціями. Тільки 13 слів повторюється тих самих (але не більше двох разів) або в різних граматичних формах чи які є спорідненими: *дим (2), світ (2), рій (2), ніж (2), звір (2), лебеді (2)/лебедин, листя /лист, чернець/черниця, хмари/хмарка, бджола/бджілонька, тінь/тіні, чорт/чортеня, привид/привиди*. Наприклад:

*Уміє перекинутись в сороку,
а то виходить з комина, як дим [7:11];
А сам він дід старезний, полотняний.
А в нього сива борода, як дим [7:38];
Гули думки, сколошкані, як рій [7:45];
...навколо свахи ходять роси,
А зверху Галя котить гарбузи... [7:47];
Здається, що й листок би цілувала,
в дзвіночку ночувала, як бджола ... [7:55];
Була у мене мати, наче бджілонька [7:137].*

Учені пропонують розрізняти логічні та образні порівняння. Перші передбачають встановлення ступеня схожості або відмінності між предметами одного класу, коли до уваги беруться всі властивості, ознаки порівнюваних предметів, але виокремлюється щось одне. Другі, на відміну від перших, вихоплюють якусь одну найвиразнішу ознаку, часом навіть несподівану, та, ігноруючи інші ознаки, роблять її основною [4: 359—360]. В. А. Чабаненко говорить про порівняння з прозорою логіко-семантичною основою, які сприймаються без інтелектуального напруження, і порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які вимагають від людини асоціативної розумової активізації [10:121]. Зауважимо, що в художньому мовленні Ліни Костенко наявні порівняння першого й другого типу. Перші з них є загальномовними, а другі — індивідуально-авторськими. Саме вони є творчим витвором, що постає на основі несподіваних зістав-

лень, базується на основі суб'єктивних естетичних уподобань. Для розуміння індивідуальної мовної картини світу поетеси вони є важливим складником у структурі ідіостилу.

Суб'єкти порівняння в Ліни Костенко теж різні, хоч іноді трапляється, що ними виступають ті самі явища, предмети тощо (*душа, життя, очі, хата, обличчя*), напр.:

*Свою пригаслу душу
чи донесу, як свічку на Страсть? [77:69];
Душа марніла, як зів'яле клечання [7:73];
І, як печаль одвічна, двоєдина,
душа Раїни плаче по церквах [7:97];
Як реп'яшки, зелені оченята
і пишно заковані вуста [7:47];
Грицько був красень, очі — як терночки [7:51].*

Зрідка те саме поняття виступає то суб'єктом, то об'єктом порівняння (*печаль, ромен, груша*):

*Там зорі в небі чисті, як ромен [7: 35];
Дрібний ромен, як вижовкла мережка,
красолька, мак і королівий цвіт,—
усе цвіте і кланяється літу [7:56].*

Велику роль у створенні художнього образу, у процесі порівняння відіграє асоціативність. Асоціативність є основою багатьох порівнянь у творчості Ліни Костенко. Такі порівняння ґрунтуються не на реальній подібності, схожості предметів і явищ, а на уявленнях, думках, почуттях, внаслідок яких одне уявлення, почуття викликає інше. Це, власне, те, на чому наголошують мовознавці, досліджуючи порівняння в художньому мовленні.

Сила поезій Ліни Костенко в конкретиці, зримості і водночас особистісності сприйняття картин життя. Хоч точніше було б сказати, що це не картини, а саме життя пульсує в кожному рядочку, у кожному слові, бо поетеса пише тільки те, що народжене її серцем. А в серці — цілий Всесвіт людських почуттів і вся Україна з її історією і долею [1:2].

Вважаємо, що індивідуально-образні порівняння у творчості поетеси потребують детального вивчення як у ліричних, так і в історичних поетичних творах із кута зору стилістики експресивних засобів.

І. Біленко В. "Слова як сонце сходили в мені" / В. Біленко // Сільські вісті. — 2010. — 19 березня. — С. 1—2.

2. Ефимов А. И. Язык сатиры Салтыкова-Щедрина / А. И. Ефимов. — М.: Изд-во МГУ, 1953. — 496 с.
3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. — К.: Вид-во КДУ, 1959. — 108 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підруч. / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 462 с.
5. М'яснянкін Л. І. Порівняння в ідіостилі М. О. Шолохова: функціонально-семантичний і прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. І. М'яснянкін. — Х., 2002. — 17 с.
6. Николаева Г. Е. О специфике художественной литературы / Г. Е. Николаева // Вопросы философии. — 1953. — № 6. — С. 94–95.
7. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. — К.: Наукова думка, 1999. — 272 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. — М.: Учпедгиз, 1968. — Т. 3. — 536 с.
9. Харитончик З. А. Сравнение в процессах языковой номинации / З. А. Харитончик, С. Е. Паромчик // Синтагматика слова, словосочетания и предложения. — Волгоград: ВГУ, 1988. — С. 71–91.
10. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія / Чабаненко В. А. — Запоріжжя: ЗДУ, 2002. — 351 с.

УДК 811.161.2'38

О. О. Сікорська

ЗОНА ПЕРЕТИНУ ПОТЕНЦІЙНИХ ФУНКЦІЙ З ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЮ КАТЕГОРІЄЮ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ

Сікорська О. О. Зона перетину потенційних функцій з функціонально-семантичною категорією персональності.

Статтю присвячено вивченню особливостей взаємодії функцій потенційності з функціями персональності. Аналізуються можливі варіанти вираження можливості/неможливості та необхідності з погляду зв'язку дії з конкретним дієм (особою).

Ключові слова: можливість, неможливість, необхідність, персональність, категорія.

Сикорская О. А. Зона пересечения потенциальных функций с функционально-семантической категорией персональности.

Статья посвящена изучению взаимодействия функций потенциальности с функциями персональности. Проанализированы варианты выражения

возможности/невозможности и необходимости в аспекте связи действия с конкретным субъектом (особой).

Ключові слова: возможность, невозможность, необходимость, персональность, категория.

Sikorska O. O. Intersection zone of the potential functions with the functional and semantical personality category.

The article is devoted to studying of the features interaction of the functions potentiality with the functions personality. Analyzed the possible options for expressing possibility / impossibility and necessity in terms of communication with a specific figure (person).

Key words: possibility, impossibility, necessity, personality, category.

До складу функціонально-семантичної категорії персональності входять узагальнено-особова мікрокатегорія, неозначено-особова мікрокатегорія, які досить тісно взаємодіють з категорією потенційності, а саме з можливістю/неможливістю та необхідністю (в означено-узагальнено-особовому типі функціонування). Для висловлювань, що містять потенційний тип функціонування, характерним є явно виражений модальний відтінок і досить значний ступінь узагальненості. Конкретний факт дії у потенційному типі функціонування є можливим або неможливим для діяча у будь-якому часі. Таке значення постійної можливості/неможливості, необхідності завжди пов'язане із значною узагальненістю. Найчастіше вживаються в потенційному значенні форми 2-ї особи однини ДВ, рідше НДВ. Зв'язок дії з конкретним дієм часто послаблений і ніби виходить на другий план, головне — це характеристика явища, про яке мовиться [2:97].

При вираженні функції можливості, з погляду зв'язку дії з конкретним дієм, можна виокремити два випадки:

1) конкретний факт дії, пов'язаний з мовцем (або з групою мовців, включаючи мовця): *На такому ентузіазмі заїдеш замість Карпат у лікарню*; 2) конкретний факт дії, пов'язаний з особою, що не бере участі в мовленні: — *Цього доб'єш тільки довбнею*; *З дурного, як зі святого — візьмеш небагато*. З точки зору ступеня узагальненості особи, дія може обмежуватися мовцем, а також поширюватися на групу осіб або будь-яку особу: — *До твого ідіотизму ще далеко, але ти таки ідіотієш, напевно, за це я тобі ручусь* (І. Багрянний). Можливість обмежується одним мовцем. Висловлення *Цього доб'єш тільки довбнею* вказує на віднесеність можливої дії до будь-якої особи. Зміна ступеня узагальненості залежить від лексичних засобів, які виражають будь-